

A BENKŐ CSALÁDNÉV XV–XVII. SZÁZADI NYELVFÖLDRAJZA

KÁZMÉR MIKLÓS

A *Benedek* már az egyelemű magyar névrendszerben a gyakori nevek közé tartozott (az ÁÚO. mutatója közel hat hasábon utal a *Benedictus*-okra), nem meglepő tehát, hogy a kételemű nevek kialakulásában is jelentős szerepe volt: családnévként mindmáig sűrűn előfordul (l. például a mindenkori budapesti telefonkönyvek adatait), keresztnévként — legalábbis a XIX. sz-ig — ugyancsak (l. Karácsony Sándor Zsigmond: MNyTK. 28. sz. 13). A *Benedek* „népszerűsége” nyilván összefügg a Benedek-rend működésével: a bencéseknek a középkori Magyarországon 81 monostoruk volt. A gyakori személyneveknek rendszerint számos becéző formája alakult ki, ez alól a *Benedek* sem kivétel. Ezek jelentős része családnévként szilárdul meg, történeti adataik is gyakran csak ilyen funkcióban lelhetők fel. Az EtSz. a *Benedék* szócikkében a következő becéző alakokat sorolja: *Bene*, *Benács*, *Bencs*, *Bencse*, *Bense*, *Bencső*, *Benk*, *Benke* *Benkő*, *Benkes*, *Benő*, ? *Bena*, ? *Bence*. Közéjük tartozónak tekinti a *Beda*, *Bede*, *Bedács*, *Bedő* neveket is, besorolásuk azonban Benkő Loránd szerint (MNy. XLIV, 55) aligha fogadható el: a régi adatokban a *Benedek*nek *Bedenek* hangátvetéses alakja egyszer sem fordul elő.

A *Benkő* kétségtelenül a *Benedek* becéző alakja, ezt igazolják a tipológiai összefoglalások (Melich: MNyTK. 15. sz. 21; Benkő Loránd: Msn. XVII, 71) és a becézőnév rendszertani viselkedése is: a -*kó*, -*kő* képző a megrövidült *tő* zárt szótagjához csatlakozik (Rácz Endre: MNy. XLII, 52). Ugyanezt bizonyítják a következő történeti adatok is: „1653: En Colosvarat lako Feyervari *Benedek*...adom tuttara mindeneknek, hogy Fwlep Marton feleségeuel, Smelczer Borkauual együtt, jeöttek uolt...hozzam, kiuanuan Smelczer Borka, hogy miuel az en felesegem, Istenben el nyugutt Ombozi Kata aszony...nekys edes Annya volt volna, mind szinten az eő teölle ualo gyermekinek Feieruari Istoknak es *Benkeő*nek, ergo eötetis illetve valami Jus” (Szabó T. Attila: NyTudÉrt. 59. sz. 75). 1727: Réz *benedek*nének~Rez *Benkő*ne (Schram Ferenc, Magyarországi boszorkányperek. II. 316). Az EtSz. szerint „a *Benke*zetű régi szn.-ek esetleg *Benjám*in-ból valók is lehetnek”. A magyarázatot Ladó János Magyar Utónévkönyve már biztosnak tekinti. Ez a származtatás aligha megalapozott. Az EtSz. a *Benjám*int ugyan gyakori régi keresztnévnek tartja, azonban az ÁÚO.-ban mindössze négy adat van (L. Kovács, Index), a VárReg.-ban három, Karácsony Sándor Zsigmond nagy XVI–XVIII. sz.-i gyűjtésében (NytudÉrt. 28. sz. 14) is csak nyolc. Nyilván-

való, hogy családneveink kialakulásában — a *Benedek*ével ellentétben — csekély szerepe volt, s így becéző alakjainak is ilyenfajta felhasználásával aligha számolhatunk.

Benkő Loránd „A történeti személynévvizsgálat kérdései” című tanulmányában a számos elvégzendő feladat között említi a névtípusok, különösen a családnévtípusok feltérképezésének fontosságát (MNy. XLV, 252). Ehhez a programhoz kapcsolódik az alábbi adattár és a mellékelt térkép, amely a *Benkő* családnév XV–XVIII. sz.-i elterjedését (és — valószínűleg csak megközelítően — a gyakoriságát) mutatja be. Az Országos Levéltár XVIII. sz. eleji adatait XVII. századnak tekintem, az összeírt családfők nyilván ebben a században születtek).

Bihar megye. 1588: *Benkeő* Ø¹ (Felsőábrány; Jakó 199), 1720: Demetrius *Benkő* (Esztár; OL. 3142. sz. 199).

Csikszék. 1559: *Benkő* Ferencz (Csíkrákos; Kempelen II, 95), 1569 k.: *Benkew* Damokos (uo.; SzékelyOkl. II, 270), 1589: *Benkő* Ø (uo.; Kempelen II, 95), 1602: *Benkő* Imre (Szentdomonkos; SzékelyOkl. V, 221), *Benkő* Máté (Csíkrákos; i. m. V, 224), *Benkeő* János (Szépvíz; i. m. V, 228), *Benkő* István (Szentkirály; i. m. V, 233), 1713: *Benkő* Mihály (Szentsimon; OL. 8652. sz. 30).

Gömör megye. 1720: Georgius *Benkő* (Felsőbalog; OL. 3132. sz. 71).

Győr megye. 1626: Michael *Benkő* (Csanak; Úriszék 332), 1720: Stephan(us) *Benkő* (Győr; OL. 3146. sz. 176).

Háromszék. 1500: Paulo *Benkő* (Mátisfalva SzékelyOkl. V, 33), 1538: Lazaris *Benkew* (Dálnok; i. m. III, 267); 1563: Stephan(us) *Benkeo* (Bölon; TörtTár. 1881. 360), 1589: *Benkő* Demeter (Albis; Kempelen II, 95), 1602: *Benkő* Tamás (Maksa; SzékelyOkl. V, 177), *Benkő* László (Dálnok; i. h.), *Benkő* Péter (Albis; i. m. V, 179), *Benkő* Máté, *Benkő* Pál, *Benkő* János (Altorja; i. m. V, 182), *Benkő* Péter (Lemhény; i. m. V, 186), *Benkő* Péter, *Benkő* Gergely (Kézdivásárhely; i. m. V, 191), *Benkő* Bálint (Szentiván; i. m. V, 202), *Benkő* Tamás, *Benkő* Antal (Illyefalva; i. m. V, 205), *Benkő* Gergely (Kilyén; i. m. V, 207), *Benkő* János (Középajta; i. m. V., 213), 1610: *Benkeo* János (Kézdivásárhely; ErdSzT. III, 1147), 1617: *Benkő* Balázs (Maksa; Kempelen II, 95), 1623: *Benkeő* Gieörgi (Márkosfalva; ErdSzT. III, 14, 501), 1641: *Benkeő* Gaspar (Altorja; i. m. II, 327), 1655: *Benkő* Márton (Köpec; Kempelen II, 97), 1685: *Benkő* Sámuel (Altorja; ErdSzT. I, 386), 1698: *Benkő* János (Kilyén; i. m. IV, 1037), 1713: Stephan(us) *Benkő* (Kézdivásárhely; OL. 8652. sz. 17, 21).

¹ A családnév utáni Ø itt és a továbbiakban azt jelzi, hogy a forrás a keresztnvet nem közli.

Heves megye. 1548: Stephanus *Benkeo* (Szentgyörgy; Heves m. lt. 58), 1576: Ben(e)d(ictus) *Benkeo* (Vezekény; N. Kiss 964).

Kolozs megye. 1623: *Benkeő* Gieörginek, *Benkeő* Gasparnak (Kolozsvár; ErdSzT. III, 251), 1648: *Benkeo* Balint (uo.; i. m. I, 639), 1656: *Benkeő* Balint (uo.; NyTudÉrt. 59. sz. 75), 1703: *Benkő* Ø (uo.; Kempelen II, 99), 1714: *Benkő* Bálint, 1721: *Benkő* János (uo.; NyTudÉrt. 59. sz. 75).

Máramaros megye. 1600: Andr(eas) *Benkeo* (Visk; Bélay 215).

Marosszék. 1602: *Benkő* györgy (Lukafalva; SzékelyOkl. V, 278), 1603: Georgius *Benkő*, Stephanus *Benkő* (uo.; i. m. V, 262), Georgius *Benkő* (Koronka; i. m. V. 263), 1606: *Benkő* Ø (Lukafalva; Kempelen II, 95), 1637: *Benkeő* Janos, 1640: *Benkő* Janos (Marosvásárhely; NyIrK. 15 : 236).

Nógrád megye. 1720: Lucas *Benkő* (Tarnóc; OL. 3137. sz. 92).

Pest megye. 1720: Jacobus *Benkő* (Visegrád; OL. 3138. sz. 132), Stephan(us) *Benkeő* (Kecskemét; i. m. 321).

Sopron megye. 1620: Michelem *Benkő* (Úriszék 407), 1720: Steph(anus) *Benkő* (Keresztény; OL. 3131. sz. 291).

Szabolcs megye. 1720: *Benkő* Ø (Tornyospálca; OL. 3134. sz. 44).

Szörény megye. 1572: Nicolaus *Benkeo* (?; Pesty F. III, 394).

Torda megye. 1602: *Benkő* Mihály (Bölön; SzékelyOkl. V, 212), 1619: *Benkő* János (Újtorda; Kempelen II, 96), 1713: *Benkő* Márton (Torda; OL. 8649. sz. 169).

Udvarhelyszék. 1590: Joannes *Benkő* (Szombatfalva; Új SzékelyOkl. I, 138), *Benkeo* Imreh (Bögöz; i. m. I, 155), 1591: *Benkeő* Marthon (Kissolyomos; i. m. I, 242), 1592: *Benkő* Imre (Bögöz; i. m., 56), Gregorius *Benkeo* (Szombatfalva; i. m. II, 87), *Benko* Janosne (uo.; i. m. II, 232), *Benkeő* Janos (uo.; i. m. II, 331), 1597: *Benkeo* Janos (uo.; i. m. II, 330), Joannis *Benkeo* (uo.; i. m. II, 348), 1602: *Benkő* János (Ábrahámfalva; SzékelyOkl. V, 291), *Benkő* László (Kisbacon; i. m. V, 292), *Benkő* András (Abásfalva; i. m. V, 294), *Benkő* Péter (Oklánd; i. m. V, 300), 1607: *Benkő* András (Bögöz; Kempelen II, 95), 1654: *Benkő* János (Oklánd; i. m. II, 97), 1721: Samuel *Benkő* (Kisbacon; OL. 8654. sz. 18).

Ugocsa megye. 1509: *Benkew* Ø (Alsókaraszló; Szabó I. 275).

Vas megye. 1554: *Benkew* Gergely (Vönöck; Baán K. 18), *Benkew* Ø (Felsőör; Kovács M. 79), 1582: *Benkeo* Ø (uo.; i. h.), 1598: *Benkő* Ø (Náraj; Kempelen II, 100), 1648: *Benkeő* Bálint (Ostffyasszonyfa; Úriszék 705), 1696: Gasparus *Benkő* (Vönöck; Schneider 6), Paulus *Benkő* (Alsóör; i. m. 18), 1720: *Benkeő* Ø (Felsőör; Kovács M. 82), And(reas) *Benkő* (Németgencs; OL. 3145–3146. sz. 74), And(reas) *Benkő* (Széplak; i. m. 169).

Zala megye. 1720: Stephanus *Benkő* (Ederics; OL. 3148. sz. 206).

Zemplén megye. 1476: Thoma *Benkev* (Kasó; ZichyOkm. XI, 193), 1596: *Benkő* Antal (Rátka; NyK. VI, 334).

Az adattárban, illetőleg a mellékelt térképen (ezen az adatok számát is jelölöm) a *Benkő* családnév nyelvföldrajzában — az előfordulások arányát is figyelembe véve — két góc élesen elhatárolódik: a Székelység (a négy székely szék: Csík, Háromszék, Marosszék, Udvarhelyszék) és Vas megye.

Az a tény, hogy az adatok több mint 60%-a ezen a két területen lokalizálható, azt igazolja, hogy a *Benedek* személynév *Benkő* becéző alakja elsősorban e két területen volt használatban és családnévi funkciójában is itt szilárdult meg. Az egyebütt felbukkanó szórványos adatok megjelenésének okaként valószínűleg a XV–XVII. sz.-i erős migrációt jelölhetjük meg.

A felvázolt nyelvföldrajzi kép — mint minden történeti elemzés — nyilván relatív értékű, hiszen további források vizsgálata esetleg módosítaná a megjelölt határokat. Ha számbavesszük azonban, hogy nagyméretű összeírásokban, mint a Bács, Bodrog, Csongrád megyei dézsmalajstromban (MNYTK. 105. sz.), Maksai Ferenc A középkori Szatmár megye c. munkájában, a baranyai, zalai stb. forrásokban (l. MNY. LXXXIII, 480) egyetlen adat sincs a *Benkő* családnévre, nagyon valószínű, hogy a valóságot sikerült megközelíteni.

A *Benedek*, a *Benke*, *Benkes*, *Bencse*, *Bencső*, *Benő* stb. családnevek nyelvföldrajzi határainak kijelölése további vizsgálatok feladata.

Forrásjelzések (a Magyar Nyelvben szokásos rövidítések kivételével).

Baán K. = Baán Kálmán, Vas vármegye 1554. évi nemesi összeírása. Kny. a Magyar Családtörténeti Szemle 1940. V–X. sz.-ából.

Bélay = Bélay Vilmos, Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. Bp., 1943.

ErdSzT. = Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. Szerk. Szabó T. Attila. I–IV. Bukarest, 1975–1984.

Heves m. lt. = A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai. I. Dézsmajegyzékek. I. Heves és Külső-Szolnok vármegye. 1548. Szerk. Kovács Béla. Közzéteszi Bán Péter. Eger, 1981.

Jakó = Jakó Zsigmond, Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp., 1940.

Kempelen = Kempelen Béla, Magyar nemes családok. I–XI. Bp., 1911–1932.

N. Kiss = N. Kiss István, 16. századi dézsmajegyzékek. Bp., 1960.

Kovács M. = Kovács Márton, A felsőöri magyar népsziget. Bp., 1942.

OL. + a mikrofilmszalag száma. = Magyar Országos Levéltár. Archivum regnicolare: az 1720. évi összeírás, ill. Gubernium Transylvanicum: Vegyes conscriptiok.

Pesty F. = Pesty Frigyes, A szörényi bánság és Szörény vármegye története. I–III. Bp., 1877–1878.

Schneider = Schneider Mikós, Vas vármegye 1696. évi nemesi összeírása. Szombathely, 1943.

Szabó I. = Szabó István, Ugocsa megye. Bp., 1937.

Új SzékelyOkl. = Új Székely Oklevéltár. Új sorozat I–II. Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek. Közzéteszi Demény Lajos és Pataki József.

Úriszék = Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. Szerkesztette Varga Endre. Bp., 1958.

